

Absztrakt (kivonat)

A 95 tétel kifüggesztése a reformáció egyik legfontosabb – túlzás nélkül állítható – identitásalapító eseménye, több történész szerint az „első modern médiaesemény. A hatvanas évektől kezdve azonban számos történész és teológus (protestáns és katolikus oldalról egyaránt) kétségbe vonta a kifüggesztés megtörténtét. Mivel sem a hazai teológiai, sem a történeti szakirodalom nem részletezi a vitában pro és kontra felmerült érveket, a disszertáció első fejezete részletesen vizsgálja Erwin Iserloh *Thesenanschlag Tatsache oder Legende* című munkáját, majd ismerteti az arra adott válaszokat. A disszertáció értékelése szerint Iserloh meggyőzően érvel amellett, hogy 95 tétel kiszögezése – abban a formában, ahogyan ma ismerjük – nem történt meg. A klasszikus történet több ponton ellentmondásos, a dátum helyessége szinte bizonyosan kizárható. Iserloh legfontosabb érve azonban az, hogy egyetlen forrásban sem találjuk annak nyomát, hogy Luther maga valaha is említette volna a kiszögezés történetét. (Annak ellenére sem, hogy számos, a hagyományos történetben mellékepezőként szituált eseményről rendszeresen és részletesen beszámol visszaemlékezéseiben.) Scheurlnak írt – magyarra nem lefordított – leveléből pedig egyenesen az derül ki, hogy inkább aggasztotta a Tételek gyors elterjedése, és ezért egyértelműen a nyomtatást okolta. Mindebből pedig az a következtetés vonható le, hogy Luther a kezdetekben nem a széles nyilvánosságot igyekezett elérni, ám – éppen azért, hogy a Tételek a szándékai ellenére terjedtek el – felismerte a nyomtatás új funkcióit, később pedig rendkívül hatékonyan élt vele. A nyilvánossághozatal látványos, heroikus aktusának története ennek alapján az utókor által megalkotott imázskampány egyik lépéseként értelmezhető, amely végső soron ezt a kezdeti bizonytalanságot, kommunikációs hibát igyekszik elleplezni, így nem annyira a tételek kifüggesztése, mint inkább az erről szóló történet definiálható médiaeseményként. Luther több levelében is utal arra, hogy ezt a kommunikációs hibát egy könyv kiadásával igyekszik orvosolni, vagyis arra törekszik, hogy saját kezébe vegye a kommunikáció irányítását. Közismert, hogy ezen kampány eredményeképpen Luther a nyugati világ egyik első bestseller-szerzőjévé vált, olyannyira, hogy nem csupán a német nyelvű, de más közép- és nyugat-európai területek nyomdahálózatának kiterjedésére jelentős is hatást gyakorolt. A második fejezet abból a problémából indul ki, miszerint reformáció és könyvnyomtatás hagyományos összekapcsolása – miközben jogossága a különböző nyomtatott hordozók példányszám-adatai alapján aligha vonható kétségbe – a legfrissebb szakirodalom fényében több ponton is problematikus lehet. A téma több kutatója, például Berndt Moeller úgy véli, a könyvnyomtatás egyenesen nélkülözhetetlen előfeltétele volt a reformáció gyors terjedésének. Mások mellett azonban Edwards is arra hívja fel a figyelmet, hogy az olvasni-tudás rendkívül alacsony arányából adódóan, a könyvnyomtatás egyedül aligha lett volna elegendő ehhez a sikerhez. Faulstich ezért azt feltételezi, „a nyugati világ első tömeges médiakampányában” a könyv mellett más médiumok is fontos szerepet játszhattak: a prédikáció, a levél, a *Flugblatt* (röplap), a *Flugschrift* (röpirat), a karnevál és az egyházi ének. Ezen médiumok együttes használatára utal Rainer Wohlfeil is, aki szerint a reformáció kommunikációs sikere nem pusztán a könyvnyomtatásnak, hanem a különböző médiumok hatékony együttműködésének tudható be, amit összefoglalóan a „reformáció nyilvánosságaként” határozhatunk meg. Megfelelő magyarázatot kínál emellett Köhler kétlépcsős kommunikációs modellje, amely azt feltételezi, a nyomtatott könyvek, röpiratok tartalmát az olvasni nem tudó közönség számára a véleményformálók szóban közvetítették. Míg Faulstich azt emeli ki, a reformáció kampányában az emberi médium fokozatosan alárendelődött a nyomtatott médiumoknak, Köhler elgondolásában a nyomtatott médium van ráutalva az emberi hordozóra. A fejezet végső soron e két modell összekapcsolását kísérli meg, és ebben elsősorban Barabási Albert László hálózatelméleti kutatásaira támaszkodik. A reformáció nyilvánossága ezek alapján

tulajdonképpen egy skláfüggetlen hálózatként írható le, amelyben a nyomtatásnak azért juthat kitüntetett szerep, mert – egészen addig hiányzó láncszemként – valószínűtlenül rövid idő alatt egyetlen nagy hálózatba volt képes rendezni az egymástól függetlenül működő orális, kis hálózatokat. A reformáció média-eszköztárát a szakirodalom szinte az evidencia értelmében a verbális médiumokra korlátozza. A képrombolás (iconoclasm, Bildersturm) kétségkívül gyakran hivatkozott és kézenfekvő érvként állhat azok számára, akik a reformáció vizualitással szembeni gyanakvását hangsúlyozzák, sőt általánosítva képiszonnal vádolják a reformációt. A feltűnően nagy számban fennmaradt, képet és szöveget egyaránt tartalmazó hibrid médiumok (röplapok, plakátok, illusztrált könyvek) azonban azt is kikényszerítik, hogy reformáció és vizualitás viszonyát árnyaljuk, bizonyos pontokon pedig egyenesen újragondoljuk. Kálvin és Luther – noha a képek hasznosságát különbözőképpen ítélte meg – nem a vizualitást mint olyat, pusztán annak szakrális felhasználását illetve kritikával. A kor populáris kultúrája egyértelműen vizuálisközpontú volt, a reformáció médiakampánya ezért természetesen nem mondhatott le a vizualitásról, sőt a hálózati kommunikáció kiegészítéseként használt hibridizált médiumokkal a lehető legszélesebb körben tudta nézeteit terjeszteni. A leglátványosabban példázzák ezt azok a Luther által szövegezett hibrid röplapok, amelyek jól mutatják a különböző mediális technikák együttes felhasználását: a lapokon három különböző feljegyző rendszer van jelen, egy archaikus emberi, egy premodern technikai és egy modern technikai megoldás: a ritmikus, rímelő szöveg, a fametszet és a nyomdatechnika. Ha mindezt kiegészítjük azzal, hogy a rendszer mediális aspektusból és nyelvileg is „hibrid”, egyaránt tartalmaz képet és szöveget, latin és német nyelvű írást, aligha becsülhetjük túl az effajta többszörösen is hibrid médiumok kommunikációs jelentőségét. A reformáció médiakampánya (kommunikációs szemszögből) azért lehetett sikeres, mert a nyomtatás használatbavételével nem csupán az üzenet hatótávolságát terjesztette ki, nem csupán radikálisan megnövelte a lehetséges címzettek körét, hanem képes volt a korábbi populáris (orális és vizuális) kulturális rendszereket egymást kiegészítő, egymás hatását erősítő organikus egységbe rendezni. Gerhard Ebeling Luther és tágabban a reformáció teljesítményét mindenek előtt nyelvi teljesítményként, nyelvi eseményként látta. Az isteni eredetű, krisztusi szó azért hatékonyabb az emberi, társadalmi igények által meghatározott fizikai tettekénél, mert – Luther szerint – pontosan a közvetíthetőség szempontjából tesz szert különleges státusra: egyedül ez alkalmas arra, hogy információvesztés nélkül, önazonosként legyen képes áthaladni saját hordozó közegén, a „Krisztus igéjét hirdetőkön”. Másfelől a teológus Luther számára, aki szerint Isten és ember között nincsen szükség közvetítőre, állandóan visszatérő problémát jelentett az, hogy Isten szava és az emberek közé saját szavait kell „beékelnie”, ez probléma abban oldódik meg, hogy saját magát is Isten beszédének médiumaként definiálja. Az írásos rögzítés Luther szerint tulajdonképpen kényszermegoldás: a valódi kegyelmi eszköz nem a Szentírás mint könyv, hanem az olvasott, majd élő szóval hirdetett ige, a személyessé vált evangélium. A magyar református egyház a két világháború közt – nyilvánvalóan a reformáció (média)tapasztalatának birtokában – igen korán felismerte az új technikai médiumokban rejlő lehetőségeket. A disszertáció második része a magyar református egyház három „kommunikáló alrendszerének” médiafelfogását vizsgálja: Ravasz prédikációin keresztül az ige hirdetés; a Protestáns Szemlén, a Református Élet és a Reformáció című lapon keresztül a sajtó; Zsigmond Ferenc Irodalmi olvasókönyvében keresztül pedig az oktatás médiafelfogását. A protestáns sajtóban feltűnően gyorsan megjelentek az első tudatos médiareflexiók, a Református Élet vezette be az első filmkritika rovatot, de a rádió és a gramofon ige hirdetésben betöltött szerepét is igyekeztek tisztázni. Noha a teológiai alapvetésekből következően elsősorban a verbális közvetíthetőségét állították a középpontba, általánosságban is leszögezhető: a harmincas évek protestáns értelmisége kezdetben egyértelműen nem fenyegetésként, hanem új és nagyszerű lehetőségként tekintett az új hordozók megjelenésére. Ravasz gramofonos ige hirdetések ad ki, és rendkívül fontosnak

látja a rádiós istentiszteletek szerepét is. Az Erő című (elsősorban a gimnazista korosztályt megcélzó) ifjúsági lap Rádióiskola rovata például felismerve azt, hogy a rádió technikailag a kétirányú kommunikációt is lehetővé teszi, nem csupán vevőkészülékek házi elkészítéséhez adott praktikus tanácsokat, de egy „kétlángos rövidhullámú amatorkészülék” megépítését is bemutatta. A rádióval való kapcsolattartásnak az Erő körül kialakulófélben lévő közösség építésében rendkívül fontos szerepet szántak. A kezdeti eufória azonban utánbe kell látniuk a technikai médiumok lehetőségének korlátait, sőt veszélyeit is. A technikai médiumok egy ponton túl már az egyház közvetítő szerepét is fenyegetik, így a cikkek arra a megállapításra jutnak, annak ellenére, hogy például a rádió kitűnő eszköz az örömhír terjesztésére, a szakrális tartalmak a technikai médiumokon keresztül nem közvetíthetők. A fentiekkel összhangban Ravasz László teológiailag is megalapozott, tudatos rendszerbe igyekszik illeszteni az új médiumok felhasználásának feltételeit. A Szentírás Ravasz felfogásában összekötő kapocs Isten és az ember között. Pontosan ennek kitüntetett helyzetéből, isteni természetéből adódóan Ravasz a verbalításra, a verbális közvetítésre helyezi a hangsúlyt, emellett azonban magukat a hívőket is közvetítőként, médiumként definiálja: „a hit hallásból van: hallgasd meg, és mondd el, amit Isten üzen!” Ravasz szerint az isteni kijelentések megértése nem írható le profán kommunikációs modellekkel: a verbális – elvileg technicizálható – közvetítés mellett egy nem technicizálható aspektus is megjelenik: a hit. Ravasz koncepciójának legérdekesebb sajátja az, hogy a reformáció által hagyományosan elutasítottként tekintett vizualitással kapcsolatban visszatér a reformációnak Isten és ember közti közvetítőket elutasító álláspontjához, amennyiben a „valóság látását” következetesen a tökéletes megértés metaforájaként használja. A közvetlen, közvetítők nélküli tapasztalat tökéletes megértést eredményez, és megfordítva, a tökéletes megértés feltétele a közvetítők nélküli tapasztalat, ez azonban Ravasznál csakis Isten kegyelméből, a hit által következhet be. Valószínűleg a protestantizmus média iránti érdeklődésével hozható összefüggésbe az is, hogy a két világháború közti református irodalomtankönyvek a rivális tankönyveknél lényegesen nagyobb hangsúlyt fektettek a közvetítés problematikájára. Az evangélikus és református középiskolák számára készített irodalomtankönyvek már az alsóbb évfolyamokban is reflektáltak az új médiumok (rádió, gramofon) megjelenésére, Zsigmond Ferenc Magyar irodalmi olvasókönyve azonban egyenesen Thienemann Tivadar közismerten közvetítésközpontú irodalomfelfogására épült. Az a megfigyelés, miszerint a protestantizmus hagyományos médiafelfogása kitűnő táptalajnak bizonyult a közvetítést, a medialitást középpontba helyező irodalmi elméletek számára, mindennek előtt azzal szembeállít, hogy egy olyan időszakban, amikor az új médiumok megjelenése a kultúra legtöbb alrendszerét reakcióra kényszerítette, nem utolsósorban éppen a protestantizmus „hagyományos” médiafelfogása volt képes a versenyképes válaszokat kínálni.